

Priestor pre hudbu v liturgii

I.

Pestovanie liturgickej hudby v súčasnej dobe je pre muzikológiu prít'azlivou témou aj preto, lebo málokterá oblasť hudobného života združuje v sebe toľko protichodných tendencií v názorových postojoch a spôsoboch reflexie ako práve liturgická hudba. V tomto príspevku ponúkam výsledok analýzy, ktorá zisťuje mieru účasti spevu a hudby v súčasnej omšovej liturgii na Slovensku. Najskôr prezentujem teoretické východiská, potom z nich vyvedené faktory konfrontujem s faktormi pochádzajúcimi z liturgickej praxe a napokon sa zaoberám obsahom tzv. stupňov spievanej omše v praxi.

Skutočný stav v praxi som zisťoval metódami interview s kňazmi-administrátormi bratislavských farností a pozorovaním.¹ Materiál bol podrobený obsahovej analýze, typologizácii a klasifikácii. Postoje a názory kňazov som konfrontoval s liturgickými normami zachytenými v oficiálnych cirkevných dokumentoch. K problému som pristupoval z kvalitatívneho hľadiska. Tézy, ktoré vzišli z realizovaných rozhovorov, vypovedajú o postojoch k liturgickej hudbe a o súčasnej praxi nielen v Bratislave. Väčšinu z nich nájdeme zastúpenú vo všetkých regiónoch Slovenska. Vďaka zahraničným kolegom, prítomným na tomto kolokviu môžeme tieto závery porovnať so stavom v okolitých krajinách.

Ak hovoríme o protichodných názoroch na liturgickú hudbu, v mnohých otázkach sa rozchádzajú aj príslušníci dnešného kléru. Minimálne v jednom sa však zhodujú: tzv. stupne spievanej omše (rozumej pridávanie spievaných omšových prvkov od najčastejšie spievaných po výnimočne spievané) realizujú v kontradikcii s pokoncilovou inštrukciou *Musicam sacram*.

II.

¹ Pološtruktúrované rozhovory s dvadsiatimi šiestimi kňazmi sme realizovali od apríla 2006 do júna 2007. Ich zvukové záznamy boli prepísané do textovej podoby a podrobené kvalitatívnej analýze pomocou softvéru HyperResearch. Z okódovaných prepisov vzišli desiatky téz, ktoré sa združili do väčších skupín podľa problémových okruhov. Priestor pre hudbu v liturgii je súčasťou prvého z týchto tematických okruhov.

Uvediem najskôr znenie teoretických princípov, ktoré sa viažu na problematiku v cirkevných dokumentoch publikovaných v ostatných desaťročiach. Sú tri:

- *De musica sacra* (3. september 1958),²
- *Sacrosanctum Concilium* (4. december 1963),³
- *Musicam sacram* (5. marec 1967).⁴

Inštrukcia *De musica sacra*, článok 3: „Missarum species duae sunt: Missa „in cantu“ et Missa „lecta“. Missa „in cantu“ porro, si celebratur cum assistentia ministrorum sacrorum, appellatur Missa *solemnis*; si celebratur absque ministris sacris, vocatur Missa *cantata*.“⁵

Konštitúcia *Sacrosanctum Concilium*, článok 113: „Liturgický úkon nadobúda dôstojnejší ráz, keď sa služby Božie konajú slávnostne so spevom...“⁶

V inštrukcii *Musicam sacram* sa s touto problematikou spája spolu 15 článkov.

- Článok 3: „...určuje zásadné normy“⁷
- Článok 5: „Liturgický úkon nadobúda vznešenejšiu podobu, keď sa vykonáva so spevom (...). V tejto forme sa totiž modlitba vyjadruje radostnejšie, (...) jednotou hlasov sa prehlbuje jednota srdc, nádherou posvätných vecí sa myseľ ľahšie povznáša k výšinám a celé slávenie sa takto stáva zreteľnejším predobrazom nebeskej liturgie...“⁸
- Článok 6: „Autentické usporiadanie liturgického slávenia (...) vyžaduje, aby sa zmysel a vlastná povaha každej liturgickej časti a každého spevu riadne zachovali. Na dosiahnutie toho je predovšetkým potrebné, aby sa tie časti, ktoré si vyžadujú spev, naozaj spievali, a to primeraným spôsobom a formou, ako si to vyžaduje ich povaha.“⁹

² Posvätná kongregácia obradov, inštrukcia *De musica sacra*, AAS 50 (1958), s. 656.

³ Druhý vatikánsky koncil, konštitúcia *Sacrosanctum concilium*, AAS 56 (1964), s. 97-134. Slovenský preklad Stanislav Polčín (1968), Spolok sv. Vojtecha v Trnave, 1993, <http://www.kbs.sk/?cid=1118489066> (2009-06-01).

⁴ Rada a Posvätná kongregácia obradov, inštrukcia *Musicam sacram*, AAS 59 (1967), s. 314-316. Slovenský preklad in *Liturgia*, 2 (1992), č. 6-7, s. 111-128.

⁵ „Sú dva druhy omše: omša so spevom a omša čítaná. Omša so spevom, ak je celebrovaná s asistenciou zasvätených posluhujúcich, sa nazýva *slávnostná*; ak je celebrovaná bez asistencie zasvätených posluhujúcich, nazýva sa *spievaná*.“ (preklad autor)

⁶ „Formam nobiliorem actio liturgica accipit, cum divina Officia sollempniter in cantu celebrantur...“

⁷ „...ma soltanto di fissare le norme principali“

⁸ „L'azione liturgica riveste una forma più nobile quando è celebrata in canto (...). In questa forma di celebrazione, infatti, la preghiera acquista un'espressione più gioiosa, (...) l'unità dei cuori è resa più profonda dall'unità delle voci, gli animi si innalzano più facilmente alle cose celesti per mezzo dello splendore delle cose sacre, e tutta la celebrazione prefigura più chiaramente la liturgia che si svolge...“

⁹ „L'ordinamento autentico della celebrazione liturgica (...) richiede che si rispetti il senso e la natura propria di ciascuna parte e di ciascun canto. Per questo è necessario in particolare che le parti, che di per sé richiedono il canto, siano di fatto cantate, usando tuttavia il genere e la forma richiesti dalla loro natura.“

- Článok 7: „Medzi plnšou slávnostnou formou liturgického slávenia, v ktorej sa všetko, čo vyžaduje spev, naozaj spieva, a najjednoduchšou formou, v ktorej sa spev nepoužíva, môže byť viac stupňov podľa toho, či sa dá spevu viac alebo menej miesta. Pri výbere častí, ktoré sa majú spievať, treba začať od tých, ktoré sú podľa svojej povahy dôležitejšie, predovšetkým od tých, ktoré má spievať kňaz alebo posluhujúci, a keď ľud odpovedá, alebo ktoré kňaz spolu s ľudom majú spoločne spievať. Ostatné časti, ktoré sú vlastné ľudu alebo zboru spevákov, sa majú postupne pridávať.“¹⁰

- Článok 10: „Aby aktívna účasť veriacich bola ochotnejšia a užitočnejšia, je vhodné, aby sa podľa možnosti formy slávenia a stupne samej účasti vhodne striedali podľa slávnostnosti dní a zhromaždení.“¹¹

- Článok 11: „(...) Bohatšia forma spevu a veľkolepá príprava obradov sú niekedy želateľné, kde sú naporúdzajú možnosti ich náležite vykonať; bolo by však proti pravej slávnostnosti liturgického úkonu, keby to viedlo k vynechaniu nejakého prvku, k jeho zmene alebo k nenáležitému vykonávaniu.“¹²

- Článok 16: „Predovšetkým sa majú spievať aklamácie, odpovede na pozdravy kňaza a posluhujúcich a litániové prosby, ďalej antifóny a okrem toho aj žalmy, ako aj vsúvané verše, čiže opakované responzá, hymny a piesne.“¹³

- Článok 17: „Aj posvätné ticho treba v svojom čase zachovať; ním sa veriaci nepovažujú len za akýchsi vonkajších alebo nemých pozorovateľov liturgického úkonu, ale sa hlbšie vnárajú do tajomstva, ktoré sa slávi, a to vnútornými dispozíciami, ktoré vychádzajú z počúvania Božieho slova, z prednášania spevov a modlitieb, ako aj z duchovného spojenia s kňazom, ktorý prednáša prislúchajúce svoje časti.“¹⁴

¹⁰ „Tra la forma solenne più completa delle celebrazioni liturgiche, nella quale tutto ciò che richiede il canto viene di fatto cantato, e la forma più semplice, nella quale non si usa il canto, si possono avere diversi gradi, a seconda della maggiore o minore ampiezza che si attribuisce al canto. Tuttavia nello scegliere le parti da cantarsi si cominci da quelle che per loro natura sono di maggiore importanza: prima di tutto quelle spettanti al sacerdote e ai ministri, cui deve rispondere il popolo, o che devono essere cantate dal sacerdote insieme con il popolo; si aggiungano poi gradualmente quelle che sono proprie dei soli fedeli o della sola schola cantorum.“

¹¹ „Perché i fedeli partecipino attivamente alla liturgia più volentieri e con maggior frutto, conviene che le forme di celebrazione e i gradi di partecipazione siano opportunamente variati, per quanto è possibile, secondo la solennità dei giorni e delle assemblee.“

¹² „(...) La forma più ricca del canto e l'apparato più fastoso delle cerimonie sono sì qualche volta desiderabili, quando cioè vi sia la possibilità di fare ciò nel modo dovuto; sarebbero tuttavia contrari alla vera solennità dell'azione liturgica, se portassero ad ometterne qualche elemento, a mutarla o a compierla in modo indebito.“

¹³ „a) Comprenda prima di tutto le acclamazioni, le risposte ai saluti del sacerdote e dei ministri e alle preghiere litaniche; inoltre le antifone e i salmi, i versetti intercalari o ritornelli, gli inni e i cantici.“

¹⁴ „Si osservi anche, a tempo debito, il sacro silenzio per esso, infatti, i fedeli non sono ridotti a partecipare all'azione liturgica come estranei e muti spettatori, ma si inseriscono più intimamente nel mistero che si celebra, in forza delle disposizioni interne, che derivano dalla Parola di Dio che si ascolta, dai canti e dalle preghiere che si pronunziano, e dall'unione spirituale con il sacerdote che proferisce le parti a lui spettanti.“

- Článok 27: „Pri slávení Eucharistie za účasti ľudu najmä v nedele a vo sviatky treba podľa možnosti dať prednosť spievanej svätej omši aj viackrát v ten istý deň.“¹⁵

- Článok 28: „Má sa zachovať rozlíšenie medzi slávnostnou, spievanou a čítanou omšou, zachovajúc inštrukciu z roku 1958 (čl. 3) a podľa tradičných a platných liturgických zákonov. Predsa však pre spievané omše sa z pastoračných dôvodov predpokladajú viaceré stupne účasti, aby sa omša podľa schopností každého zhromaždenia slávila spevom slávnostnejšie. Tieto stupne treba však usporiadať tak, aby sa prvý stupeň mohol použiť aj sám, ale druhý a tretí celý alebo sčasti, nikdy však bez prvého. A tak to bude veriacich stále viesť k plnej účasti na speve.“¹⁶

- Článok 29: „K prvému stupňu patria:

- a) v úvodných obradoch: pozdrav kňaza a odpoveď ľudu, modlitba dňa;
- b) v liturgii slova: zvolanie na evanjelium;
- c) v liturgii Eucharistie: modlitba nad obetnými darmi, prefácia s dialógom a Sanktus, záverečná doxológia kánonu, Pater noster s výzvou a embolizmus, Pax Domini, modlitba po prijímaní, formuly prepustenia.“¹⁷

- Článok 30: „K druhému stupňu patria:

- a) Kyrie, Glória, Agnus Dei;
- b) Krédo;
- c) modlitba veriacich.“¹⁸

- Článok 31: „K tretiemu stupňu patria:

- a) procesiové spevy na vstup a na prijímanie;
- b) spev po čítaní alebo epištoly;
- c) Aleluja pred evanjeliom;
- d) spev na ofertórium;
- e) čítanie Svätého písma, iba ak by bolo vhodnejšie predniesť ich bez spevu.“¹⁹

¹⁵ „Nella celebrazione dell'Eucaristia, con la partecipazione del popolo, specialmente nelle domeniche e nei giorni festivi, si preferisca, per quanto è possibile, la forma della Messa in canto anche più volte nello stesso giorno.“

¹⁶ „Rimane in vigore la distinzione tra Messa solenne, Messa cantata e Messa letta, stabilita dalla Istruzione del 1958 (n. 3), secondo la tradizione e le vigenti leggi liturgiche. Tuttavia, per motivi pastorali, vengono proposti per la Messa cantata dei gradi di partecipazione, in modo che risulti più facile, secondo le possibilità di ogni assemblea liturgica, rendere più solenne con il canto la celebrazione della Messa. L'uso di questi gradi sarà così regolato: il primo potrà essere usato anche da solo; il secondo e il terzo, integralmente o parzialmente, solo insieme al primo. Perciò si curi di condurre sempre i fedeli alla partecipazione piena al canto.“

¹⁷ „Il primo grado comprende: a) nei riti d'ingresso: il saluto del sacerdote celebrante con la risposta dei fedeli; l'orazione; b) nella liturgia della parola: le acclamazioni al Vangelo; c) nella liturgia eucaristica: l'orazione sulle offerte; il prefazio, con il dialogo e il Sanctus; la dossologia finale del Canone; il Pater noster con la precedente ammonizione e l'embolismo: il Pax Domini; l'orazione dopo la comunione; le formule di congedo.“

¹⁸ „Il secondo grado comprende: a) il Kyrie, il Gloria e l'Agnus Dei; b) il Credo; c) l'orazione dei fedeli.“

- Článok 36: „Nič neprekáža, aby sa v čítaných omšiach spievala nejaká časť própria alebo ordinária.“²⁰

- Článok 65: „V spievaných alebo aj v čítaných omšiach možno použiť organ alebo iný hudobný nástroj zákonne pripustený na sprevádzanie schóly a ľudu; sólovo však môže hrať na začiatku, keď kňaz pristupuje k oltáru, na ofertórium, na prijímanie a na konci omše.“²¹

Pre väčšiu prehľadnosť uvádzam stupne spievanej omše podľa *Musicam sacram* v grafickom znázornení, z ktorého je vidno nielen pozíciu jednotlivých omšových častí a filozofiu ich pridávania, ale aj súvislosti medzi nimi.

¹⁹ „Il terzo grado comprende: a) i canti processionali d'ingresso e di comunione; b) il canto interlezionale dopo la lettura o l'epistola; c) l'Alleluia prima del vangelo; d) il canto dell'offertorio; e) le letture della sacra Scrittura, a meno che non si reputi più opportuno proclamarle senza canto.“

²⁰ „Nulla impedisce che nelle Messe lette si canti qualche parte del Proprio o dell' Ordinario.“

²¹ „Nelle Messe cantate o lette si può usare l'organo, o altro strumento legittimamente permesso per accompagnare il canto della schola cantorum e dei fedeli; gli stessi strumenti musicali, soli, possono suonarsi all'inizio, prima che il sacerdote si rechi all'altare, all'offertorio, alla comunione e al termine della Messa.“

Omša čítaná	1. stupeň spievanej omše			2. stupeň spievanej omše			3. stupeň spievanej omše				
	Introit										
	Úvodný pozdrav										
	Kyrie										
	Glória										
	Modlitba dňa										
											Čítanie
							Žalm				
							Aleluja				
	Dialóg pred evanjeliom a po ňom										
			Krédo								
				Modlitba veriacich							
								Offertorium			
	Modlitba nad obetnými darmi										
	Prefácia a Sanktus										
	Záverečná doxológia Eucharistickej modlitby										
	Modlitba Pána a embolizmus										
	Pokoj Pánov										
		Agnus									
						Communio					
	Modlitba po prijímaní										
	Prepustenie										

Rozhodovanie kompetentných osôb sa má diať v súlade s liturgickými normami. Vyššie citované smernice z cirkevných dokumentov naznačujú determinanty, ktoré by mali byť pre mieru hudby v bohoslužbe určujúce. Analýzou sme dospeli k piatim faktorom, ktoré vychádzajú z týchto teoretických noriem:

- povahová dôležitosť častí omše (1967, čl. 7),
- slávnosť dňa (1967, čl. 10),
- charakter zhromaždenia (1967, čl. 10),
- prítomnosť/neprítomnosť asistencie, diakona (1958, čl. 3),
- schopnosť náležitej hudobnej interpretácie (1967, čl. 11).

Ako sa tieto faktory podieľajú na určovaní priestoru pre hudbu v liturgii, resp. ktoré faktory reálne ovplyvňujú hudobnú stránku dnešných bohoslužieb?

III.

Od teórie sa dostávame k praxi. O priestore pre hudbu rozhoduje prevažne celebrant, a to nielen o spievaní či nespievaní jemu prislúchajúcich liturgických textov, ale aj ostatných častí bohoslužby. Ukázalo sa, že viac ako teoretické smernice určujú mieru účasti hudby v liturgii „praktické“ faktory: najmä pastoračné dôvody, tradícia, osobný vkus. Navyše, väčšina kňazov nepozná filozofiu stupňov spievanej omše z *Musicam sacram*. Zásadnou otázkou bolo, podľa akého kľúča teda rozhodujú medzi spievaním a nespievaním jednotlivých prvkov liturgie? Aká je ich filozofia o priestore pre hudbu v bohoslužbe? Podobne ako u „teoretických faktorov“, aj u „praktických faktorov“ sme analýzou a kategorizáciou dospeli k piatim skupinám.

1. kategória – všetko spievať alebo všetko čítať

Ide o dve krajnosti: buď sa spieva a hrá takmer všetko, alebo je celá bohoslužba čítaná (bez spevu a hudby; v praxi sa používajú tiež označenia recitovaná, tichá). Prvú krajnosť obľubujú hudobne založení kňazi, druhú tí, ktorí k hudbe nemajú nejaký bližší vzťah. Pri oboch sa s priestorom pre hudbu narába pod vplyvom subjektívnych faktorov, konkrétne muzikality kňaza resp. jeho vzťahu k hudbe. Na ilustráciu niekoľko citátov kňazov:

„Jediné kritérium je zdravý hlas. Keď [mám] hlas, nie je problém všetko spievať. Aj vo férie.“

„Všetko sa spieva. Aj vo všedné dni. Nerozlišujem všedné dni od nedele. Mám k [spevu] vzťah a ľudia to [akceptujú].“

Kňaz ktorý rád spieva, uprednostňuje spev a hudbu pri väčšine omšových častí, a to aj vo férie. Pri konfrontácii s normami narážame na dva problémy. Jednak táto kategória kňazov kladie na rovnakú úroveň slávenie v nedeľu (sviatok) a vo férie, a jednak sa v rámci jednej bohoslužby kladú na rovnakú úroveň texty rozličnej teologickej závažnosti. *Musicam sacram* určuje, ktoré prvky omše sa majú prednostne spievať, a u ktorých naopak spev nie je prvoradý. Kňaz tejto kategórie však spieva jednoducho preto, lebo spieva rád.

2. kategória – potreba tichých omší

Uviedol som, že druhou krajinou je liturgia celá čítaná. Táto forma sa vyskytuje nielen pri laxnom vzťahu resp. prístupe kňaza k hudbe. Niektoré bohoslužby sú dlhodobo zavedené ako čítané z pastoračných dôvodov. Najčastejšie ide o bohoslužby vo všedných dňoch ráno (navštevujú ich veriaci cestou do práce), ale aj niektoré nedeľné. Určité typy ľudí takéto bohoslužby priamo vyhľadávajú: kvôli kratšiemu trvaniu alebo preto, že chcú prežiť liturgiu bez hudby. V jednom z najnavštevovanejších bratislavských kostolov je v nedeľu päť spievaných a tri čítané omše. Tento rozvrh sa ustálil na základe praktických potrieb a žiadostí veriacich. Miestny farár takto vyšiel v ústrety rozličným vrstvám farníkov.

3. kategória – rešpektuje sa stupeň slávnosti, nie však inštrukcia

Často kňaz prispôsobuje mieru hudby v bohoslužbe podľa stupňa slávenia, ktoré pripadá na daný deň. Rozlišuje fériu, spomienku, sviatok, slávnosť, nedeľu – a tomu úmerne pridáva počet častí omše, ktoré sa slávia so spevom a hudbou. Pri pridávaní spievaných omšových častí sa nepostupuje podľa *Musicam sacram*, čl. 29-31 (kde sa explicitne uvádza, ktoré prvky sa majú spievať v prvom, druhom, treťom rade). Rozhodujúcimi faktormi sú tu: vlastná predstava kňaza o stupňoch spievanej omše; predstava o hudbe ako nástroji na radostnejšie vnímanie nedele; absolútna polarizácia nedele a férie; delenie liturgických spevov na ordinárium a próprium (v súčasnej liturgii považované za anachronizmus); miestne pastoračné zvyklosti; chápanie spevu ako nie celkom prirodzenej formy modlitby.

„Závisí od slávenia. Ale vo všedných dňoch by mi [spievať modlitby, prefáciu, doxológiu] takmer prekážalo.“

„Modlitbu Pána niekedy recitujeme. U nás [na Slovensku] sa oveľa viac spieva ako na Západe, čo je dobré, ale (...) niekedy sa cielene snažím dosiahnuť, aby [účastníci bohoslužby] pochopili liturgickú odlišnosť sviatku, slávnosti. Keď už sa snažím vynechať spev, tak vynechávam modlitby. Doxológiu spievam vždy.“

V tejto mentalite som zaznamenal aj odlišnosti podľa jednotlivých období cirkevného roka. Kňaz, ktorý väčšinou liturgiu spieva, sa vyjadril, že v Advente a Pôste niektoré časti, napríklad orácie, úmyselne recituje. Prefáciu spieva vždy.

4. kategória – rozhodujú okolnosti

Táto kategória reprezentuje postoj, ktorý sa ešte viac vzdáľuje od inštrukcie *Musicam sacram* a naplno sa prispôsobuje situačným okolnostiam bohoslužby. Určujúcimi faktormi sú atmosféra (celková nálada zhromaždenia), živosť komunikácie medzi ľuďmi a celebrantom, dĺžka trvania homílie alebo iných častí, prítomnosť resp. neprítomnosť kantora alebo aspoň lepších, odvážnejších spevákov medzi ľuďmi, momentálna hlasová dispozícia celebranta, zdravotný stav.

„Stupňov z *Musicam sacram* sa prísne nedržím. Ani si striktne nehovorím, že dnes budem len spievať len to a to. [Rozhodujem sa] podľa aktuálnej dispozície pri oltári, a tiež ako vnímam spoločenstvo, ktoré sa zišlo, ako ľudia reagujú.“

„[Rozhodujem sa] podľa toho, aký je deň, či je organista, podľa osobnej dispozície, zloženia zhromaždenia. Kňaz má vycítiť, čo aktuálnemu spoločenstvu „sadne“.“

„Pastoračne činný kňaz (...) zvykne sledovať čas. Ak vidí, že by sa spevom omša (...) neúmerne predĺžila, zváži, ktoré veci radšej recitovať.“

5. kategória – prirodzenosť čítaného prednesu

Piata kategória argumentuje textovou stránkou. Podľa nej je niektoré texty prirodzenejšie čítať ako spievať; v minulosti to bolo vnímané dokonca ako trend. Spev ako štylizovaný prednes textu odvádza pozornosť od myšlienkového obsahu.²² O slovo sa tiež hlási pragmatický pohľad, že niektoré liturgické texty, ktorých literárna forma je prozaická, je prirodzenejšie čítať (často Modlitba Pána, Krédo, lekcie).

„Priznám sa, že (...) ak je v nedeľu napríklad nejaká pekná prefácia, (...) zaspievam len dialóg [pred prefáciou], a potom samotnú prefáciu recitujem. Hoci [aj spev prefácie mám] veľmi rád, tá melódia je úžasná. Ale má to niečo do seba, ak sú tie texty len prečítané.“

²² Hlbší experimentálny výskum by mohol preukázať, či sa problém vnímania textu neobjavuje najmä pri nepeknej hudobnej interpretácii.

„Mám vlastný kľúč, podľa ktorého vyberám, čo kedy spievam. Nie som zástancom spievania všetkého už od prežehnaní. To je vec povahy, ja dávam väčší dôraz na hovorené slovo. Nemám rád tieto „výkriky“ tam, kde je to vhodnejšie povedať normálne. Tiež evanjelium – niekedy sa spieva, no ja sa bojím, že vtedy odchádza pointa. Vnútorne mi to neseďí, aby som katechézu, informáciu spieval.“

IV.

Doteraz som hovoril o tom, aké faktory rozhodujú. Teraz si všimnime, ako vyzerajú stupne spievanej omše v praxi po *obsahovej stránke*. Teda, ktoré omšové prvky sa pri väčšom stupni slávenia pridávajú.

Filozofiou predpísaných stupňov spievanej omše bolo spievať v prvom rade časti, ktoré prináležia kňazovi, pozdravy, výzvy, modlitby, dialógy. Potom texty, ktoré prednáša kňaz spolu s celým zhromaždením. Ďalej pridávať striedavé spevy ľudu s kantorom alebo zborom. A nakoniec také, ktoré môže spievať ľud alebo zbor sám. Logika priority spevov je postavená na ich teologickej závažnosti. V prioritě dialógov medzi celebrantom a ľuďom je cítiť dôraz na spoločenskú povahu liturgie a komunikatívnu funkciu hudby.

V absolútnej väčšine kostolov na Slovensku prax v tejto otázke nezodpovedá inštrukcii *Musicam sacram*, ba ukazuje sa, že ide o trend medzinárodného rozsahu, nie čisto slovenský.

„Vo všedných dňoch, keď je organista, spievajú sa piesne z Jednotného katolíckeho spevníka, ale [ordinárium] sa recituje.“

„Vo všedných dňoch recitujem a ľudia spievajú.“

„Ľudia si spievajú vždy všetko a [ja] pridávam alebo uberám kňazské spevy.“

Existuje akýsi tradičný, „ľudový model“, ktorý sa výrazne odkláňa od normy a zároveň stavia na okolnostiach a prirodzených potrebách liturgického zhromaždenia. V tomto modeli sa pri prvom stupni spievajú iba kancionálové piesne, potom sa pridávajú ďalšie (liturgické) spevy ľudu a až nakoniec spevy kňaza. Napríklad: ak nemá byť omša tichá, musí spievať

predovšetkým ľud – kancionálové piesne na introit, offertorium, communio a na záver. Kňaz pri prvom stupni všetko recituje. Ak som pri úradnom modeli hovoril o jeho teologickom odôvodnení jednotlivých prvkov omše, „ľudový model“ je s ním v úplnom protiklade. V „ľudovom modeli“ je *prioritou ľudový spev*, konkrétne spev procesiových častí omše, kde má hudba len sprevádzajúcu funkciu (a vôbec nemusí byť).

Doterajšie analýzy by mali smerovať aj k objasneniu otázky, aké je zdôvodnenie a logika tohto „ľudového modelu“ stupňov spievanej omše? Odpoveď nachádzam v troch rovinách: v rovine piesňovej tradície, v rovine aktívnej účasti a v rovine kontrastu. Každú z nich sa pokúsím vysvetliť.

Rovina piesňovej tradície (kultúrno-historická rovina): Na spev sa využívajú v prvom rade tie miesta v liturgii, kde možno spievať strofické piesne. Kancionálové duchovné piesne majú na našom území stáročnú tradíciu. Pred Druhým vatikánskym koncilom sa pieseň spievala minimálne na desiatich miestach v omši, po reforme maximálne na piatich. Úsilie vytvoriť priestor tejto najobľúbenejšej hudobnej forme je pochopiteľné. Obzvlášť, ak vo všedných dňoch prichádza na bohoslužby najmä staršie generácie, ktoré vyrástli na speve kancionálových piesní. Navyše, podľa pesimistov držia kancionálové piesne pri živote už len tieto generácie. V podobnom postavení sú tzv. nové duchovné piesne (obvykle so sprievodom gitary) v omšiach pre deti alebo mládež.²³

Rovina aktívnej účasti (liturgická rovina): Keď sa spievajú v prvom rade spoločné piesne, najjednoduchšie sa tým zabezpečí Koncilom požadovaná činná účasť ľudu na liturgii. Po obsahovej stránke tu ide v istom zmysle o prechovávanie veľmi starého predkoncilového pohľadu na činnú účasť. K takémuto chápaniu požiadavky činnej účasti pripájame dve poznámky. Po prvé, môže sa javiť ako jednostranné a obmedzené: predovšetkým ignorovaním ostatných prvkov činnej účasti, najmä dialógov a odpovedí ľudu. Po druhé, zužuje pojem činnej účasti len na vonkajší prejav. Celá ratzingerovská problematika aktívneho počúvania ostáva nepovšimnutá.

²³ Problematike kresťanskej modernej populárnej hudby (liturgickej aj koncertnej) sa na Slovensku dlhodobo venuje Yvetta Kajanová. Najnovšie pozri in Kajanová, Yvetta: Gospel music na Slovensku. Bratislava : CoolArt, 2009. ISBN 978-80-969080-4-2.

Rovina kontrastu (psychologická rovina): Uplatniť spev tam, kde by bez hudby bolo iba ticho (napr. introit), aby sa eliminovali tieto "hluché" miesta v liturgii. Ak potom nasleduje hovorené slovo, vytvorí sa tým primerané striedanie spievaného a hovoreného. Príklad: introit spievaný, potom prežehnanie a pozdrav recitované. Podľa úradného modelu by mohlo byť na introit posvätné ticho, potom prežehnanie a pozdrav spievané. Liturgické normy počítajú s posvätným tichom ako hodnotným prvkom popri striedaní slova a hudby. V praxi sa naopak mnohí kňazi aj hudobníci usilujú, aby ticho v liturgii neexistovalo. Vie si niekto predstaviť, že by kňaz modlitby a dialógy spieval, a počas procesiových častí by bolo ticho? Alebo mladá generácia, ktorá dnes znovuobjavuje ticho (viď obľúba adorácií), znovuobjaví aj pôvodnú filozofiu stupňov spievanej omše a model z *Musicam sacram* bude pre ňu úplne prirodzeným?

Záver

Musicam sacram (čl. 6) podmieňuje zachovanie autentického usporiadania liturgie tým, že bude rešpektovaná povaha jednotlivých jej častí. Tomu sa potom prispôsobuje forma i hudobná interpretácia. Takto možno zhrnúť podstatu a zmysel teórie o priestore pre hudbu v liturgii. (Z nej potom inštrukcia odvodzuje konkrétne stupne spievanej omše.)

1. Časti, ktoré si vyžadujú spev, naozaj spievať
a to primeraným spôsobom a formou,
ako si to vyžaduje ich povaha

2. Riadne zachovať zmysel a vlastnú povahu
každéj liturgickej časti a každého spevu

3. Tým sa dosiahne autentické usporiadanie
liturgického slávenia

Faktory, ktoré sa vyskytujú v praxi, sú de facto alternatívou úradnej inštrukcie. Samozrejme, dochádza k prienikom viacerých faktorov. Priestor, aký sa dáva hudbe v liturgii je výsledkom ich rôznych kombinácií.

Aj keď som formuloval existenciu „ľudového modelu“,²⁴ treba znova pripomenúť už spomínaný vplyv zo strany kňaza. Celebrant má v otázkach priestoru pre hudbu často vlastný vkus a vlastné predstavy. Týmto predstavám často podriaďuje nielen inštrukciu *Musicam sacram*. Niekedy sa neuplatňuje ani známa psychologická zákonitosť, že kontrast spevu a hovoreného slova zabraňuje monotónnosti, udržuje pozornosť a psychickú aktivitu. A tam, kde nie je potrebná rovnováha medzi hudbou a hovoreným slovom, možno očakávať túžbu radšej recitovať ako spievať – ako reakciu na hudobne „presýtené“ bohoslužby.

Záverom kladiem otázku, na ktorú zrejme nejstuje celkom jednoznačná odpoveď: Ak sa tu normy rozchádzajú s liturgickou praxou v takom veľkom rozsahu, je to dôsledok chýbajúcej liturgickej formácie ľudu (pochopiť, čo hudba v liturgii znamená a aký je jej liturgický a teologický význam, zvlášť v určitých častiach omše)? Alebo sa liturgická hudba posunula od „mrtvej litery“ bližšie k človeku ("Kňaz má vycítiť, čo aktuálnemu spoločenstvu sadne."), od objektivity liturgie k chápaniu subjektivity dnešného človeka a jeho potrieb, od dodržiavania univerzálnych noriem k spontánnosti miestneho spoločenstva, ktorá autentickéjšie vyjadrí organické spojenie dnešného človeka s liturgiou?

Rastislav Podpera

²⁴ Zaujímavosťou je, že v roku 2000 sa v slovenskom časopise *Adoramus Te* objavil článok Amantiusa Akimjaka, ktorý v istom zmysle legitimizuje náš „ľudový model“ a povyšuje ho za vzor alebo pravidlo, ktorým sa môžu kompetentné osoby riadiť. Pozri Akimjak, Amantius: Stupne spievanej svätej omše. In: *Adoramus Te* 3, 2000, č. 1, s. 25. ISSN 1335-3292.

Abstrakt

Autor reflektuje faktory, ktoré vedú k väčšiemu či menšiemu podielu spevu a hudby v súčasnej liturgii na Slovensku. Postoje kňazov konfrontuje s liturgickými normami zachytenými v oficiálnych cirkevných dokumentoch. Vysvetľuje rozpor medzi smernicou o stupňoch spievanej omše v *Musicam sacram* a liturgickou praxou. Rozlišuje teoretické a praktické faktory, ktoré určujú priestor pre hudbu. V súčasnej liturgii takmer absolútne prevládajú praktické faktory, najmä rôzne pastoračné zretele, tradícia a osobný vkus.

Kvalitatívna analýza týchto faktorov vedie ku konštatovaniu prevahy „ľudového modelu“ stupňov spievanej omše, ktorý sa výrazne odkláňa od teoretických ideálov, je postavený na iných akcentoch a prioritách, stavia na okolnostiach a prirodzených potrebách liturgického zhromaždenia. Autor odôvodňuje tento model v troch rovinách: v rovine piesňovej tradície (kultúrno-historická rovina), v rovine aktívnej účasti (liturgická rovina) a v rovine kontrastu (psychologická rovina).

O autorovi

Rastislav Podpera, PhD. (1976), slovenský muzikológ, vedecký pracovník Ústavu hudobnej vedy Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Člen Hudobnej sekcie Liturgickej komisie Konferencie biskupov Slovenska. Vyučuje liturgický spev a hudbu na teologickej fakulte v Bratislave a v Nitre. Popri dlhodobom odbornom záujme o liturgickú hudbu sa zameriava na hudobnú sociológiu a oblasť súčasnej hudobnej kultúry (najmä problematiku funkcií hudby, mediamorfózy a hudobného vkusu). Bol vedúcim výskumného projektu *Nová paradigma kresťanskej liturgickej hudby v slovenskom sociálnom prostredí* (2005 – 2007). Je autorom publikácií *Liturgická hudba v sociálnom prostredí katolíckej omše* (2002) a *Quo vadis musica: premeny sociálnych funkcií hudby* (2006).